

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОРУШЕННЯ ДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ТА ЙОГО НАСЛІДКИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті розглянуто поняття порушення договірних зобов'язань у цивільному праві. Визначено види порушення договірних зобов'язань та концептуальні підходи до їх правового регулювання і кваліфікації у праві зарубіжних країн та міжнародних актах. Визначено, що поточне прострочення виконання зобов'язання (невиконання) як факт порушення може залежно від волі кредитора зумовити використання кредитором засобів захисту, передбачених на випадок: а) прострочення виконання (в першу чергу, призупинення свого зустрічного виконання, позов про виконання в натурі, нарахування пені або відсотків та деякі інші), б) невиконання (припинення) договору (одностороння відмова або розірвання за позовом кредитора в судовому порядку, стягнення збитків, викликаних припиненням договору тощо).

Ключові слова: порушення, договірне зобов'язання, невиконання, неналежне виконання, прострочення, правові наслідки.

Розізнана І. В. Общая характеристика нарушения договорных обязательств и его последствия в гражданском праве.

В статье рассмотрено понятие нарушения договорных обязательств в гражданском праве. Определены виды нарушения договорных обязательств и концептуальные подходы к их правовому регулированию и квалификации в праве зарубежных стран и международных актах. Определено, что текущая просрочка исполнения обязательства (невыполнение) как факт нарушения может в зависимости от воли кредитора обусловить использование кредитором средств защиты, предусмотренных на случай: а) просрочки исполнения (в первую очередь, приостановление своего встречного исполнения, иск об исполнении в натуре, начисление пенни или процентов и некоторые другие), б) невыполнение (прекращение) договора (односторонний отказ или расторжение по иску кредитора в судебном порядке, взыскание убытков, вызванных прекращением договора и т. п.)

Ключевые слова: нарушения, договорное обязательство, неисполнение, ненадлежащее исполнение, просрочка, правовые последствия.

Roziznana I. V. General analysis of breach the contract and their consequences in civil law.

The article deals with the concept of breach of contractual obligations in civil law. The types of breach of contractual obligations and conceptual approach to their regulation are defined on the basis of the law of foreign countries and international acts. There is determined that the current delay in performance of an obligation (failure) as a violation may, depending on the lender will cause the lender to use the remedies provided in case of: a) late performance (primarily, the suspension of its counter performance claim for performance in kind, penalties or interest charges, and others), b) failure (termination) of the contract (unilateral refusal or cancellation of the claim of the creditor in court to recover damages caused by the termination of the contract, etc.)

Keywords: abuse, contractual obligations, failure, inadequate performance, delay, legal consequences.

Відомо, що підставою застосування заходів цивільно-правової відповідальності є вчинення особою цивільного правопорушення. Така теза на сьогодні ніким не оспорується та є аксіоматичною у доктрині цивільного права. При цьому цивільним правопорушенням зазвичай називають дії чи бездіяльність, які суперечать положенням чинного цивільного законодавства. Професор Г. Ф. Шершеневич з цього приводу зазначав: «цивільне правопорушення – це передусім недозволена дія, заборонена об'єктивним правом. Тому дія, яка є лише здійсненням права, яка не виходить за межі, окреслені законом суб'єктивного права, не є правопорушенням, якою б вона не була шкідливою для інших людей» [1]. Чинний ЦК України [2] у цій частині передбачає, що порушенням зобов'язання є його невиконання або неналежне виконання (виконання з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання) (стаття 611). Названі фактичні дії є ключовими при вивченні питання порушення договірних зобов'язань та дозволяють виявити сутність правових наслідків, які можуть застосовуватись до правопорушника в тому числі відшкодування упущеної вигоди, що є предметом цього дослідження.

Питаннями порушення договірних зобов'язань у цивільному праві України займалися такі вітчизняні вчені, як В. М. Бервено, Т. В. Боднар, В. П. Грибанов, І. С. Канзафарова, В. В. Луць та інші.

Разом з тим на сьогодні недостатньо вивчено сутність самого явища та наслідки порушення договірних зобов'язань, що і є метою цієї статті.

Насамперед потрібно відзначити, що сама по собі класифікація порушення договірних зобов'язань є доволі актуальним питанням як у доктрині цивільного права, так і в зарубіжному праві. Вивчення, зокрема, зарубіжного досвіду показує, що сучасна світова практика переважно не ділить порушення договірних зобов'язань залежно від ступеня його виконання та відповідності такого виконання положенням договору, а виходить із концепції єдності порушення договірних зобов'язань. Так, у країнах романської правової традиції відома теорія *inexecution du contract*, яка засновується на єдиному розумінні порушення договірних зобов'язань, хоча в ряді випадків прострочення виконання кваліфікується як окрема неправомірна дія – порушення договірних зобов'язань [3]. Аналогічний підхід можна спостерігати і в країнах англо-американської правової сім'ї, де застосовується концепція *breach the contract* [4]. Така ж тенденція прослідковується і в сучасному праві Німеччини, яке ще донедавна залишалось чи не єдиним представником «старого світу», де панувала теорія відповідальності за порушення договірних зобов'язань, що засновувалась на окремих видах їх порушень: прострочення, неповного виконання, невиконання. На сьогодні, після набрання у 2002 році чинності новою редакцією Німецького цивільного уложення, регулювання наслідків порушення договірних зобов'язань засновується також на принципах єдиного поняття порушення зобов'язання, яке включає неможливість виконання, прострочення виконання, позитивне порушення зобов'язання, зникнення підстав правочину, а також порушення зобов'язання, що виникає з переддоговірних відносин (*culpa in contrahendo*) [5].

Монічна теорія порушення договірних зобов'язань закладена також і в концепції правового регулювання договорів міжнародної купівлі-продажу. Так, відповідно до Конвенції ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року [6], якщо покупець не виконує будь-яке зі своїх зобов'язань за договором, продавець може здійснити низку засобів правового захисту, передбачених статтею 61 Конвенції. На подібних положеннях базуються і Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2010 року [7], де у пунктах 3.2.4, 6.1.1, 6.1.2 визначаються загальні підходи до виконання договірних зобов'язань. Разом з тим, автори Принципів пішли далі, ніж просто використовувати терміни «виконання» договірних зобов'язань, «невиконання» таких зобов'язань тощо. У статті 7.1.1 Принципів УНІДРУА сформульовано визначення «невиконання», за яким під останнім слід розуміти невиконання стороною будь-якого зі своїх зобов'язань за договором, включаючи неналежне виконання і прострочення виконання. Слід відмітити, що передумовами такої концепції стало те, що поділ невиконання на види на практиці часто приводив у глухий кут, так як незрозуміло було, які засоби захисту прав кредитора можуть застосовуватись в межах тієї чи іншої форми невиконання договірних зобов'язань. Такий стан речей вкрай ускладнював механізм захисту, у зв'язку з чим навіть схильне до конструювання різноманітних юридично-технічних концепцій німецьке право відмовилось від поділу порушення на види. Одним із найбільш активних поборників монічної концепції порушення зобов'язання став Г. Третель, який ще у 1988 році на основі порівняльного аналізу зарубіжних законодавств та судової практики гостро розкритикував тричленний поділ невиконання зобов'язання [8]. Таким чином, проведений аналіз яскраво свідчить про загальносвітову тенденцію до регулювання питання порушення зобов'язання.

Щодо вітчизняної практики законотворення у цьому питанні, то маємо відмітити, що цивільне законодавство пореволюційного та радянського періодів використовували терміни як невиконання, так і неналежне виконання, однак за влучним висловлюванням російського вченого А. Г. Карапетова, «робили це вкрай непослідовно» [9]. Зокрема, ЦК 1922 року [10] виділяв усі три види порушення зобов'язання: невиконання, неналежне виконання і прострочення. Натомість ЦК 1964 року [11] уже передбачав лише два види: неналежне виконання та невиконання. Прострочення згідно з положеннями кодексу стало кваліфікуватись як неналежне виконання. На той час було загальноприйнятим вважати, що неналежне виконання передбачає зобов'язання, яке виконується, але виконується з наявними порушеннями окремих умов договору, наприклад щодо якості переданого товару, його кількості, строку виконання зобов'язання, обсягу тощо. Натомість невиконання було прийнято розглядати як бездіяльність боржника, коли він навіть не починав виконувати зобов'язання. Звичайно така логіка дозволяла і на нормативному рівні відобразити диференціацію порушення зобов'язань. Разом з тим, коли справа доходила до застосування

заходів відповідальності одразу ставало незрозуміло, чи може, наприклад, кредитор вимагати виконання зобов'язання в натурі та паралельно вимагати відшкодування шкоди у разі неналежного виконання за договором поставки. Все це призвело до серйозних розбіжностей у правозастосовній практиці, які на жаль актуальні і на сьогодні. Разом з тим, уже в середині 80-х років професор О. О. Красавчиков відзначав штучність поділу порушення зобов'язань на невиконання та неналежне виконання: «розмежування невиконання та неналежного виконання не може бути здійснено з абсолютною послідовністю» [12]. Таке твердження засновувалось на тому, що статті 191 та 221 ЦК 1964 року містили положення, за якими відшкодування збитків, завданих неналежним виконанням зобов'язання, чи сплата неустойки, встановленої за неналежне виконання зобов'язання, не звільняє боржника від виконання обов'язку в натурі. У цьому, єдиному на той час, застереженні щодо наслідків неналежного виконання зобов'язання було закладено диференційований підхід до порушення виконання зобов'язань. Хоча у решті випадків кодекс оперував спільним поняттям «невиконання і неналежне виконання зобов'язання». Очевидно, що така ситуація свідчить про непродуманість концепції порушення зобов'язань та наслідків такого порушення, а також правових засобів, які могли б бути застосовані кредитором. Вважаємо, що застосування логіки ступеня виконання зобов'язання у цьому контексті є загалом прийнятним і практично виправданим способом врегулювання договірних відносин, однак потребує доопрацювання концепція наслідків за порушення договірних зобов'язань. Адже як законодавство радянського періоду, так і чинний ЦК України у цьому контексті поки що не є прикладом для наслідування. Так, аналіз положень останнього показує, що в більшості випадків законодавець використовує формулу «невиконання та неналежне виконання» (статті 528, 549, 550, 755, 756, 830, 838, 840, 883, 886, 906, 1081, 1092, 1073 ЦК України). Разом з тим у ряді випадків законодавець вдається до застосування лише поняття «невиконання», фактично розуміючи під цим як невиконання, так і неналежне виконання. Про це йдеться, наприклад у статті 666 («Правові наслідки невиконання продавцем обов'язку передати приналежності товару та документи, що стосуються товару»), статті 688 (Обов'язок покупця щодо повідомлення продавця про порушення умов договору купівлі-продажу), статті 850 («Сприяння замовника у виконанні підрядником роботи») та ін. У ряді випадків «невиконання» використовується в буквальному розумінні, де часткове виконання в принципі є неможливим. Так, складно уявити часткове виконання обов'язку щодо розпорядження комітентом своїм майном у разі відмови від договору комісії (стаття 1025 ЦК України). У цьому відношенні аналогічно виглядає ситуація і у ГК України [13], який також врегулює питання договірних зобов'язань і, на жаль, має такі ж самі недоліки, що й ЦК України (статті 225, 226, 229 ГК України). Названі випадки терміновживання загалом є прийнятними і не викликають заперечень, якщо кваліфікувати їх з точки зору ступеня виконання зобов'язання. Але якщо підходити до цього питання з позиції правових засобів, які надаються кредитором, ситуація змінюється. Адже у тих випадках, де законодавець використовує лише один з термінів, встановлюючи його правові наслідки, подекуди виникають питання про застосування відмінних правових наслідків у разі, коли матиме місце інша форма порушення зобов'язання. Наприклад, у статті 519 ЦК України – «Відповідальність первісного кредитора у зобов'язанні» – передбачено, що «первісний кредитор у зобов'язанні відповідає перед новим кредитором за недійсність переданої йому вимоги, але не відповідає за невиконання боржником свого обов'язку, крім випадків, коли первісний кредитор поручився за боржника перед новим кредитором». Принагідно до такої ситуації виникає запитання: чи відповідатиме первісний кредитор у разі, коли боржник *неналежно* виконає зобов'язання? Аналіз таких випадків дозволяє зробити принаймні два висновки: такий розрив термінів «невиконання» та «неналежне виконання» вказує на підстави використання кредитором тих чи інших засобів захисту (інколи всього арсеналу таких засобів паралельно), а при тлумаченні таких термінів використовувати традиційне буквально «цивілістичне» розуміння зазначених понять доволі складно, так як в конкретному випадку слід враховувати контекст правовідносин і ступінь виконання зобов'язання (якщо виконання взагалі мало місце).

Таким чином, на даний момент маємо констатувати, що концепція порушення зобов'язання, закладена у чинному цивільному законодавстві, на жаль, не сприяє формуванню послідовної і чіткої практики. Крім того, невизначеним залишається місце такого порушення зобов'язання, як прострочення, яке у ЦК України є предметом самостійного правового регулювання (статті 612, 613 ЦК України). І хоча формально воно винесене «за межі» невиконання та неналежного виконання, проте за змістом названих статей вважається порушенням зобов'язання. З точки зору правового регулювання, прострочення, залежно від ступеня його виконання, можна кваліфікувати

як невиконання (у випадку, коли боржник не приступив до виконання зобов'язання), а також як неналежне виконання (у разі виконання з порушенням визначеного строку). Очевидно, що правові наслідки залежно від ступеня виконання та з урахуванням виду зобов'язань можуть різнитися. Більше того, сторонами може бути погоджено встановлення додаткового строку для виконання зобов'язання, й останнє, хоча з порушенням строку, що формально підпадає під «неналежне виконання», але все ж таки буде виконаним.

Навряд чи було б доцільно заглиблюватись в етимологію понять «виконання» та «неналежне виконання» з метою виявлення правильного підходу у правовому регулюванні означених питань, однак важливо звернути увагу не те, у низці випадків підхід до кваліфікації поділу порушень зобов'язань повинен бути здійснений крізь призму досягнення на практиці справедливого та адекватного результату правового захисту. Вважаємо, що для потреб правового регулювання поточне прострочення має кваліфікуватися як невиконання. Якщо ж на визначений момент часу зобов'язання все ж було виконано, хоча із затримкою, то має місце неналежне виконання, зокрема з порушенням умови зобов'язання про строк. Це означає, що у тих випадках, коли законодавець використовує формулювання «невиконання та неналежне виконання», йдеться про поточне прострочення та неналежне виконання (у т. ч. виконання з простроченням). Якщо будь-які випадки прострочення тлумачити як неналежне виконання, як це мало місце у ЦК 1964 року, то випадків невиконання зобов'язання у цій частині, по суті, не залишається. Тому ми вважаємо, що у чинному ЦК України під невиконанням зобов'язання слід розуміти саме поточну прострочення виконання зобов'язання. Адже у визначений момент часу може мати місце або поточне прострочення (невиконане зобов'язання) або неналежне виконання (виконане але з порушенням умов, визначених змістом зобов'язання).

Указаний підхід до розуміння порушення зобов'язання розставляє крапки над «і» в частині місця прострочення в системі порушень зобов'язань, хоча не знімає найбільш актуального питання про те, які ж правові наслідки повинні наступати залежно від виду порушення зобов'язання. Адже найбільш важливим правовим наслідком будь-якого порушення зобов'язання є подальші заходи, які може застосувати кредитор у відповідь на порушення [14]. З цією метою пропонуємо розглянути правові наслідки порушення зобов'язання з позиції не прострочення, невиконання чи неналежного виконання зобов'язання, а розглядаючи їх як самостійні правопорушення з притаманними їм правовими наслідками.

У вітчизняній доктрині, на жаль, не приділено належної уваги питанню поділу порушення зобов'язання на види та їх правових наслідків. Зокрема, не розроблено проблематики порушень, які дають кредитору право для односторонньої відмови від договору (чи його розірвання), і порушень, які такого права не дають, застосування кількох способів захисту (відповідальності) тощо. Відповідно до статті 611 ЦК України у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, визначені договором або законом, зокрема (але не тільки – І. Р.):

- 1) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від зобов'язання, якщо це встановлено договором або законом, або розірвання договору;
- 2) зміна умов зобов'язання;
- 3) сплата неустойки;
- 4) відшкодування збитків та моральної шкоди.

Застосування зазначених правових наслідків впливає з права особи на захист, гарантованого статтею 55 Конституції України [15] та статтею 15 ЦК України, якими особі, права якої порушено, не визнано чи оспорено, надається комплекс правових засобів захисту. Частина з них визначена статтею 16 ЦК України, і вони йменуються загальними способами захисту цивільних прав та інтересів. Інша частина деталізується в інституційних положеннях в рамках окремих видів цивільно-правових відносин. Саме це й має місце у статті 611 ЦК України з тим, однак, застереженням, що низка заходів у контексті порушення зобов'язання застосовуються як заходи відповідальності, оскільки пов'язані з покладенням на порушника заснованих на законі невігідних додаткових правових наслідків, які виявляються у позбавленні його певних прав або заміні невиконаного обов'язку новим обов'язком, або у приєднанні до невиконаного обов'язку нового [16]. Такими заходами відповідальності за змістом статті 611 ЦК України є сплата неустойки, відшкодування збитків та моральної шкоди.

Не вдаючись більш глибоко у сутність заходів відповідальності, зупинимось коротко лише на заходах у контексті мети виявлення диференційованих правових наслідків порушення зобов'язання залежно від виду порушення.

Так, згідно зі статтею 651 ЦК України зміна або розірвання договору допускається лише за згодою сторін, якщо інше не встановлено договором або законом. Договір може бути змінено або розірвано за рішенням суду на вимогу однієї із сторін у разі істотного порушення договору другою стороною та в інших випадках, встановлених договором або законом. При цьому істотним є таке порушення стороною договору, коли внаслідок завданої цим шкоди друга сторона значною мірою позбавляється того, на що вона розраховувала при укладенні договору. Натомість у разі односторонньої відмови від договору у повному обсязі або частково, *якщо право на таку відмову встановлено договором або законом*, договір є відповідно розірваним або зміненим. Підстави для односторонньої відмови чинним законодавством передбачені у цілому ряді випадків (статті 615, 665, 666, 670, 671, 672, 678, 722, 724, 739, 763, 766, 790, 825 ЦК України та ін.) Як приклад розглянемо випадок передачі непродовольчого товару, який уже був у використанні, неналежної якості (частина друга статті 708 ЦК України). Покупець має право відмовитись від договору у разі, якщо придбані товари містили істотні недоліки, не застережені продавцем. Унаслідок придбання такого товару покупець може здійснити своє право на розірвання договору, а може продовжувати наполягати на належному виконанні зобов'язань за договором. Таким чином, одне і те ж правопорушення зумовить настання різних за природою правових наслідків. З іншого боку, в практиці непоодинокі випадки поставки товару з недоліками, які неможливо усунути і які в силу частини першої статті 708 ЦК України дають кредитору право на відмову від договору. Покупець вимагає розірвання договору та просить продавця забрати поставлений товар назад. З точки зору традиційних уявлень про «виконання» та «неналежне виконання» це правопорушення слід розглядати як неналежне виконання, так як поставку товару було здійснено, хоча і з суттєвими недоліками. Разом з тим, суттєві недоліки товару і факт неналежного виконання зобов'язання по суті стали підставою для невиконання зобов'язання. Якби у цьому випадку договір був забезпечений завдатком, то відповідно до логіки статті 571 ЦК України та кваліфікації досліджуваних понять залежно від того, мало місце невиконання чи неналежне виконання, кредитор або отримувач би право вимоги двократного розміру завдатку або не отримувач. Адже цитована стаття заснована на тому, що право вимоги подвійного розміру завдатку або його вартості виникає у кредитора лише у разі невиконання зобов'язання. Якщо ж товар поставлений, але з істотними недоліками, має місце неналежне виконання, що унеможливило покупцеві використати механізм завдатку. У цьому випадку покупець не зможе вимагати виплати йому подвійного розміру завдатку, якщо в переданих йому товарах будуть виявлені недоліки, які не є істотними. Покупець не зможе цього зробити і у випадку, якщо порушення були істотними, тобто такими, які давали йому право на розірвання або відмову від договору, однак він цим правом не скористувався, а вимагає лише відшкодування витрат на усунення недоліків. З іншого боку, покупець може вимагати сплати подвійного розміру завдатку лише у випадку, коли він відмовиться від неякісного товару, за умови, що недоліки товару дійсно були істотними. Розірвання (припинення) договору в кінцевому рахунку приводить до того, що товар від конкретного продавця покупець не отримав, а від так можна формально говорити про невиконання договору. У зв'язку зі сказаним слід відмітити важливу деталь, яка має неабияке значення в контексті досліджуваної проблематики. В ряді випадків законодавець використовує не поняття невиконання (неналежне виконання) зобов'язання, а «невиконання обов'язку» (статті 688, 693, 709, 735 ЦК України) як підставу для розірвання договору чи відмови. Вбачається, що названі поняття суттєво різняться, так як вказують на різні категорії зобов'язального права та є за своїм змістом різними поняттями. Адже сутність зобов'язання є визначена відповідним правовідношенням дія чи утримання від дій, які витікають зі змісту, природи правовідносин. Натомість обов'язок може як стосуватися природи правовідносин, так і не стосуватися мати модельний тип, характерний для низки зобов'язань. Тому для визначення правових наслідків, які застосовуються при порушенні зобов'язань слід звертати особливу увагу на використовувані законодавцем формулювання у цій частині, так як невиконання далеко не усіх обов'язків за договором, забезпеченим завдатком чи заставою призводитиме до застосування механізму забезпечення, а лише тих, які складають сутність зобов'язання за договором.

Таким чином, порушення зобов'язання – це явище, що залежить у значній мірі від кредитора, який на свій розсуд може або втратити бажання продовжувати відносини за договором та вимагати його розірвання чи відмовитись, коли це передбачено законом або договором, і у цьому випадку ми матимемо в кінцевому рахунку невиконання зобов'язання за договором. Або ж, навпаки, наполягати на виконанні зобов'язання та відшкодуванні витрат на усунення, наприклад, недоліків поставленого товару неналежної якості, хоча б такі недоліки і були істотними. Слід

зауважити також, що *невиконання зобов'язання* (поточне прострочення), так само як і *неналежне виконання зобов'язання*, може змінюватись на невиконання *договору* за умови, що кредитор вимагатиме розірвання договору чи відмовиться від договору в односторонньому порядку.

З огляду на сказане слід зробити такі висновки. Поточне прострочення виконання зобов'язання (невиконання) як факт порушення може залежно від волі кредитора зумовити використання кредитором засобів захисту, передбачених на випадок: а) прострочення виконання (в першу чергу, призупинення свого зустрічного виконання, позов про виконання в натурі, нарахування пені або відсотків та деякі інші), б) невиконання (припинення) договору (одностороння відмова або розірвання за позовом кредитора в судовому порядку, стягнення збитків, викликаних припиненням договору тощо).

Крім того, *неналежне виконання зобов'язання* може спричинити використання кредитором засобів захисту, передбачених на випадок: а) *неналежного виконання* (вимога про відповідне зменшення ціни, компенсації витрат на усунення), б) невиконання (припинення) договору (одностороння відмова або розірвання за позовом кредитора в судовому порядку, стягнення збитків від припинення договору та інші); в) прострочення (призупинення свого зустрічного виконання, позов про виконання в натурі, нарахування пені або відсотків річних і деякі інші).

З метою впорядкування термінології пропонуємо для позначення засобів захисту, допустимих в рамках кожного з трьох видів порушення договору, називати їх за кожним із видів порушення «засобами захисту на випадок повного або часткового невиконання (припинення) договору», «на випадок *неналежного виконання договору*» і «на випадок прострочення виконання договору». При цьому не слід забувати, що застосування цих засобів захисту може бути викликане як невиконанням (поточним простроченням), так і *неналежним виконанням зобов'язання*.

Список використаних джерел:

1. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) [Текст] / Г. Ф. Шершеневич ; авт. предисл. Е. А. Суханов. – М. : Фирма «СПАРК», 1995. – С. 392.
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
3. Claire Debourg Droit des contrats L'inexécution du contrat [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://www.france-jus.ru/upload/fiches_fr/L%20inexecution%20du%20contrat.pdf.
4. Paul A. Rianda What Constitutes a Material Breach of Contract? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://riandalaw.com/Documents/Articles/WhatConstitutesAMaterialBreachOfContract.pdf>.
5. Гражданское и торговое право зарубежных государств : учебник : в 2 т. / Отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Международные отношения, 2004–2008. – Т. 1. – 2004. – С. 342.
6. Конвенція ООН про договори міжнародної купівлі-продажу товарів 1980 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_003.
7. Принципи міжнародних комерційних договорів УНІДРУА 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/translations/blackletter2010-russian.pdf>.
8. Treitel G. H. Remedies for Breach of Contract: A Comparative Account / G. H. Treitel. – Oxford : Scholarship, 1988 – P. 211.
9. Карапетов А. Г. Соотношение принципа реального исполнения и мер ответственности / А. Г. Карапетов // Актуальные проблемы гражданского права. – М. : Норма, 2003. – С. 311.
10. Цивільний кодекс УСРР: [зі змінами на 1 червня 1929 р.] – Харків : Юридичне видавництво НКЮ УСРР, 1929. – 238 с.
11. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1540-06>.
12. Советское гражданское право : учебник / Под ред. О. А. Красавчикова. – М. : Юрид.лит., 1984. – Т.1. – С. 458.
13. Господарський кодекс України від 16.01.2003 року № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18–22. – Ст. 144.
14. Карапетов А. Г. Соотношение принципа реального исполнения и мер ответственности / А. Г. Карапетов // Актуальные проблемы гражданского права. – М. : Норма, 2003. – С. 302.
15. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

16. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – Т. II. – С. 165.

** Розізнана Інна Вікторівна – здобувач Інституту законодавства Верховної Ради України.*